

BİR NAHİV DELİLİ OLARAK İSTİSHÂB AS A PROOF OF ARABIC GRAMMER (AL-NAHW) İS İSTİSHAB

MUSTAFA KARTAL

[Dr. Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Arap Dili ve Belagatı ABD.
Faculty Member, PhD., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity,
Department of Basic Islamic Sciences
Mustafakartal2555@gmail.com.tr
<http://orcid.org/0000-0002-9619-1328>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 09 Eylül/September 2019
Kabul Tarihi / Accepted: 01 Ekim/October 2019
Yayın Tarihi / Published: 16 Aralık/December 2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December
Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 47 *Sayfa / Pages:* 477-498

Atf/Cite as: Kartal, Mustafa. “Bir Nahiv Delili Olarak İstihâb- As a Proof of Arabic Grammer (al-Nahw) is Istishab”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 47 (Aralık-December 2019): 477-498. <https://doi.org/10.17120/omuifd.617250>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. /
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
<http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University,
Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Bir Nahiv Delili Olarak İstishâb

Öz: Daha çok fıkıh usulü delillerinden biri olarak bilinen istishâb, benzer manada nahiv ilminde de mevcuttur. Nahiv âlimleri harf, kelime, cümle veya irâba dair asıl kaidelerin, geçerli bir delil olmaksızın değişmeyeceğini ifade etmek üzere söz konusu kavrama yer vermişlerdir. İstishâb kavramı her ne kadar geç bir dönemde nahiv literatürüne girmiş olsa da dilciler ilk dönemden itibaren bu delile dayanarak çeşitli hükümler inşa etmişlerdir. Bu çalışmada, istishâb kavramının nahiv ilminde ne şekilde tanımlandığına, dilciler tarafından nasıl kullanıldığına, konuya dair âlimlerin görüşlerine ve istishâba dair örneklerle yer verilecektir. Böylelikle istishâbın nahiv ilmindeki yerinin genel bir çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İstishâb, Nahiv Usûlü, Dilbilim

As a Proofs of Arabic grammer (al-Nahw) is Istishab

Abstract: The Istishab that known as one of the proofs of fiqh is also used in science of Arabic grammer (al-Nahw). Nahw scholars used the concept in order to state that the essential rules related letters, words, sentences or irâab will not change without valid evidence. Although istishab was introduced into literature of nahw in the late period linguists have set up various rules ever since the first periods on the basis of this evidence. In this paper, we will try to show how the concept of istishab is defined in nahw science and how it is used by linguists and give the examples about the subject. By doing that, we will try to determine the general framework of the use of this concept in science of Nahw.

Keywords: Istishâb, Syntax, linguistics, Arabic Language

Giriş

İslâmi ilimlerin her alanıyla iç içe olan nahiv ilminin fıkıh usulü ile de arasında sıkı bir bağ olmuştur. İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), bu iki ilim arasındaki münasebeti her ikisinin de menkûlden mantık yoluyla ulaşılan ilimler olmasına bağlar ve bütün ilim erbabının bunu böylece bildiğini dile getirir.¹ Her şeyden önce kendisinden hüküm çıkarılacak deliller olan

¹ Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, t.y), 76.

kitap ve sünnet Arapça'dır. Bu sebeple fıkıh usulcileri Arap diline vukûfiyeti ictihâdın temel şartlarından birisi kabul etmişlerdir.² Yine bu sebeple onlar fıkıh usulüne dair eserlerinde Arap dilinin bazı konularına yer vermişlerdir. Örneğin Şîrâzî (ö. 476/1083) *el-Lume' fi usûli'l fikh* adlı eserinde *hurûfu'l-me'âni* isimli bir bölüm açmış ve bu bölümde "Bil ki bu konu nahiv ilminin konularından birisidir, ancak fakihler bu konuyu bilmeye çok ihtiyaç duydukları için usulcüler de ona yer verirler ki ben de bunların kullanılanlarına değineceğim" demiştir.³

Fıkıh ilmi nahiv ilminden istifade ettiği gibi nahiv ilmi de gerek usulünü oluştururken ve gerekse eserlerde izlenen yöntem bakımından fıkıh usulünden etkilenmiştir. Aslında teliflere yansımaları bakımından fıkıh usulünün bir ilim olarak ortaya çıkışının nahiv usulünden çok daha önceki dönemlere rastladığı görülmektedir. Nitekim fıkıh usulüne dair telifler hicri üçüncü asrın hemen başlarında İmam Şafîî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* adlı eseri ile başlamaktadır.⁴ Diğer taraftan nahiv usulünü içeren ilk telif Hicrî dördüncü asırda İbn Cinnî'nin (ö. 392) kaleme aldığı *el-Hasâis* adlı eseridir. İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577/1181), *Lume'u'l edille* adlı eseri ise doğrudan bu alana dair yazılan ilk eserdir ve eserin telifi hicrî altıncı asra tekabül etmektedir. Bu etkileşimin bir örneği olarak İbnü'l-Enbârî, Basralı ve Kûfeli dilcilerin ihtilaf ettiği meseleleri ele aldığı *el-İnsâf fi Mesâili'l-hulâf* adlı eserini, bir grup fakih ve dilcinin rica ve teşvikiyle Şafîî ve Hanefî mezhepleri arasındaki ihtilafları konu edinen eserlerin izlediği metot ile kaleme aldığını belirtir.⁵ Kavramsal olarak nahiv literatürüne İbnü'l-Enbârî ile birlikte giren istishâb delili de iki ilim arasındaki bu benzerliğin

² Cemaleddin Abdurrahman b. Hasan el-İsnevi, *el-Kevebü'd-dürrî fîma yetharrecu ale'l-usûli'n-nahviyye mine'l-fürû'î'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1984), 53; Atîf Fazl Muhammed Halil, "İstishâbu'l-hâl beyne usûli'l-fikh ve usûli'n-nahv", *Mecelletü Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ li'Ulûmi'ş-Şerî'âti ve Âdâbihâ* (h. 1427), 18/36, 332.

³ Ebû İshak İbrâhim b. Ali Şîrazi, *el-Lume' fi usûli'l fikh* (Beyrut: Dâru'l-Hadisî'l-Kittâniyye, 2013), 181.

⁴ Zekiyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 33.

⁵ Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili'l-hulâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 2002), 3.

ve etkileşimin sonucudur. Bu bağlamda İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) istishâb kavramını kullanmaması onun Hanefî olmasına bağlanmıştır; İbnü'l-Enbârî ve Suyûtî'nin (ö. 911/1505) istishâbı bir delil olarak ismen zikretmelerinde de bu iki âlimin Şâfiî olmalarının etkili olduğu iddia edilmiştir.⁶ Zira fıkıh mezhepleri içerisinde istishâb delilini en fazla önemseyen ve kullanan Şafii ve Hanbeli mezhepleri, en az kullanan ise Hanefi mezhebidir.⁷ Nitekim İbnü'l-Enbârî'nin fıkıh ilminde özellikle de Şafii fıkıhında yetkin bir kişi olduğu, Nizâmiye medreselerinde Şafii fıkıhı ve nahiv okuduğu bilinmektedir.⁸

Tanım

İstishâb (استصحاب) kelimesi arkadaşı/dostu/refakatçisi/yoldaşı olmak, yanına almak gibi anlamları olan “صَحْبٌ – يَصْحَبُ” fiilinin istif'âl bâbının mas-tarıdır. Lügatte birini bir şeyin sahibi kılmak, onu korumak gibi anlamlara gelir.⁹

Fıkıh usulünde istilâhî olarak geçmişte sabit olan bir durumun -değiştiğine dair delil bulunmadıkça- halihazırda varlığını koruduğuna hükmetmek anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Nahiv literatüründe ise İbn Cinnî'nin -her ne kadar istishâb kavramını doğrudan zikretmese de- “terkedildiğine veya değiştiğine dair bir delil yoksa lafızları ilk vaz edildikleri hal üzere sabit bırakmak” şeklinde attığı bâb başlığı istishâb için yapılan ilk tanım niteliğindedir.¹¹ İstishâb kavramını nahiv usulünde ilk kullanan kişi olan İbnü'l-Enbârî ise onu “aksine naklî bir delil olmadıkça lafzın aslının gerektirdiği hal üzere kalması” şeklinde tanımlamaktadır.¹²

⁶ Ali Müzhir Muhammed el-Yâsirî, *el-Fikru'n-nahvî 'inde'l-'Arab: Usûlühü ve menâhicuhu* (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 2003), 172.

⁷ Halil, “İstishâbu'l-hâl” 337.

⁸ Halil, “İstishâbu'l-hâl” 339.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 4/2401.

¹⁰ Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 217.

¹¹ Bu başlığın Arapça orijinali şu şekildedir: “باب في إقرار الإلفاظ على أوضاعها الأول ما لم يدع داع إلى التترك والتحول” Bkz. Ebu'l-feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, t.y.), 2/457.

¹² Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fi cedeli'l-râb ve lume'u'l-edille fi usûli'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971), 46.

İbnü'l-Enbârî bu tanımını şu şekilde örneklendirir: “Emir fiilin mebnî olması istishâb üzeredir. Çünkü fiillerde aslolan mebnîliktir, mu’rab olan fiiller ise isimlere benzerlikleri sebebiyle mu’rabdır. Ancak emir fiilin isme benzediğine dair bir delil yoktur, dolayısıyla aslı üzere mebni olarak kalması gerekir.”¹³

Arap dünyasında modern dil araştırmalarının öncülerinden olan Temmâm Hassân (ö. 2011), nahivciler nezdinde istishâbın manasının, hece harfi, kelime, cümle ve kaidelerin vaz edildiği aslî sureti üzere kalması şeklinde olduğunu belirtir.¹⁴

Nahiv usulünde bu kavram fıkihta olduğu gibi bir şeyin varlığını veya yokluğunu ispat etmeyi amaçlamaz. Daha ziyade vaz edilişte ve kullanımda asıl olarak bulunan bir şeyin mevcut şartlar altında devam edip etmeyeceği ile ilgilenir. Bu bağlamda tanımlara bakıldığında istishâbu'l-hâl deliline dair iki şey dikkat çekmektedir. Bunlar asıl ve asıldan sapma durumlarıdır. Nahiv literatüründe أصل الوضع şeklinde ifade edilen asıl olgusu tek tek harflere, kelimelere ve cümleye dair genel kaideleri ifade eder. Bu kaideler semâ ile sabittir, ispata ihtiyaç duymayacak düzeyde bilinen şeylerdir. Örneğin nûn harfinin telaffuzu için asıl olan dört temel husus vardır. Bunlar onun dış etlerinden telaffuz edilmesi, burun harflerinden olması, cehrî (mechûr) olması ve ince olmasıdır. Kelimeler için de türüne göre asıl olan temel kurallar vardır. Örneğin bir harf için asıl olan, konulduğu manaya delâlet etmesi, bütün harflerinin asıl harfleri olması; isimler için asıl olan nekra olması, amel etmemesi, çekimli olması; fiiller için asıl olan mebni olması ve amel etmesi gibi hususlardır. Müsned ve müsned ileyh olmak üzere temelde iki öğeden oluşan cümle için ise aslolan her iki öğesinin de zikredilmesi, bir anlam ifade etmesi, öğe dizilişinin sırasına uygunluğu gibi hususlardır.¹⁵ Temel kaideler bu şekilde olmakla birlikte zaman zaman bu kuralların dışına çıkmayı

¹³ İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille*, 142.

¹⁴ Temmâm Hassân, *el-Uşûl Dirâse İbstimûlûciyye li'l-fikri'l-luğavî mde'l-Arab* (Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 2000), 62.

¹⁵ Hassân, *el-Uşûl*, 105-123.

zaruri kılan veya buna cevaz veren durumlar vardır. Asıldan sapma (العدول عن الأصل) kavramı da bunu ifade eder. Örneğin nûn harfinin telaffuzuna dair temel özellikleri, kelime içerisine girdiği zaman öncesinde ve sonrasında bulunan harflere göre değişikliğe uğrayabilmektedir. Söz gelimi asıl mahreci diş etleri iken يَنْبِح kelimesinde dudaklardan telaffuz edilmekte; aslında ince iken يَنْقَل kelimesinde kalın olmakta; من لام terki binde ise tamamen farklı bir şekilde telaffuz edilmektedir. Bütün bu hususlar nûn harfi için furu' olan asıl kaidenin dışındaki istisnâi durumlardır. Aynı durum kelime ve cümle için de söz konusudur. Bazen bir harf başka bir harfin yerine kullanılmakta veya bir fiil mu'rab olabilmekte, bir isim cümlesinde haberden önce gelmesi esas olan mübtedâ onun ardında kalabilmektedir. Temel kuralların istisnâsı konumundaki bütün bu hususlar asıl olandan sapma şeklinde ifade edilmektedir ki bu sapmalar gelişigüzel bir şekilde olmamakta aksine, bir delile dayalı olarak gerçekleşmektedir.¹⁶ İstishâb tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. İbnü'l-Enbârî'nin ifadesiyle asla tabi olanın delil getirmesi gerekmez¹⁷ ancak asla aykırı her şey sağlam bir delile muhtaçtır. Eğer asıldan sapmayı gerektiren delil sağlam bir delil değilse istishâb bu sapmayı engellemekte ve asıl olanın hükmünü devam ettirmektedir.

İstishâbın Kaynak Değeri

İstishâb kavramının nahiv ilmindeki kaynak değerine geçmeden önce onun menşei olan fıkıh literatüründeki konumuna bakmak gerekir. Bilindiği üzere fıkıh usulünde üzerinde ittifak edilen aslî deliller kitap, sünnet icmâ ve kıyastır. Fer'î delillerden biri olan istishâb ise üzerinde ittifak oluşmamış delillerden birisi, hatta onların en sonucusudur. Onu delil olarak kabul edenler kitap, sünnet ve icmâdan getirdikleri delillerin yanı sıra akli deliller ile de onun bir hüccet oluşunu ispat etmeye çalışmışlardır.¹⁸ İstishâbın bir delil olmadığını savunanlar ise görüşlerini iki akli

¹⁶ Hassân, *el-Usûl*, 127-131.

¹⁷ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 258.

¹⁸ Bu deliller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, "İstishâb", *TDV İslam Ansiklopedisi* Türkiye Diyanet Vakfı, 2001). 376; Osman Şahin, "İslam Hukuk Metodolojisinde İstishâb", *OMÜİFD* Sayı 12-13/ (2001), 501-504.

gerekçeye dayandırırılar. Birincisi bir şeyin bir zamanda mevcudiyeti başka, o mevcudiyetin devam etmesi başkadır. Bundan dolayı bu mevcudiyet, devamı gerektirmez. Nasıl ki, ilk zamanda hükmün sabit olması bir delile muhtaçsa, ikinci zamandaki hüküm de delile muhtaçtır. Çünkü ikinci zaman için, delilin olması da olmaması da mümkündür. Şayet varlığın devam ettiğine hükmedilirse, o zaman bu delilsiz bir hüküm olur. İkincisine göre istishâb aslında yeni bir hüküm getirmez. Gerçek delil, önceki hükmü ispat eden, ortaya koyan delildir. İstishâb sadece o delilin hâlâ hükme delalet ettiğini göstermektedir.¹⁹

Fıkıh ilminde istishâbı delil olarak görenler de onun fetvada en son başvurulacak delil olduğunu belirtmektedirler. Örnek olarak Hârezmi'nin *el-Kâfi* adlı eserindeki değerlendirmeleri zikredilebilir: "Bir olaya dair kendisinden fetva istenen müftü, hükmü önce Kur'ân-ı Kerim'de arar. Sonra sırasıyla sünnete, icmâya ve kıyasa başvurur. Bunlarda bir şey bulamazsa son olarak istishâbu'l hâlâ göre fetva verir. Eğer tereddüde düşülen husus bir şeyin zevâli ise onda aslolan varlığını devam ettirdiğidir; eğer tereddüt bir şeyin sübutu ise onda aslolan o şeyin mevcut olmasıdır."²⁰

Nahiv ilminin delillerine gelince, İbn Cinnî bunları semâ, kıyas ve icmâ²¹ şeklinde belirlemiş, İbnü'l-Enbârî delillerin, fasih Arap kelâmından yapılan nakil, kıyas ve istishâbu'l-hâl şeklinde²² olduğunu söyleyip icmâyı delil saymamış bunun yerine istishâbu'l-hâli delil saymış, Suyûtî ise nahvin delillerini semâ, kıyas, icmâ ve istishâbu'l-hâl şeklinde dört tane olarak sıralamıştır.²³ Bu deliller içerisinde ilk sırayı daima semâ yani nakil almıştır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim ve kıraatleri, Hz. Peygamber'in hadisleri, fasih Araplardan nakledilen nazım ve nesir türündeki her söz

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl* (Dimaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999),II/175; Şahin, "İslam Hukuk Metodolojisinde İstishâb" 503-504.

²⁰ Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl*, 2/174.

²¹ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv* (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 22.

²² İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille*, 82.

²³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 22.

kendileriyle istishâd edilmesi bakımından birinci sıradan Arap dili lügatinin ve nahiv ilminin kaynakları konumunda olmuştur.

İstishâbın muteber bir delil olduğunu vurgulayan İbnü'l-Enbârî "کم" edatının müfred mi yoksa birleşik bir kelime mi olduğuna dair Basralı ve Kûfeli dilcilerin görüşlerini kıyaslarken bu kelimenin müfred (basit bir kelime) olduğunu ileri süren Basralı dilcilerden yana tavır koymakta ve "kelimede asıl olan müfred olmaktır. Kelimenin bileşik bir kelime olması ise asıldan sapmadır. Asıl olana tabi olanın bunu kanıtlamak için delil getirmesi gerekmez. Ancak asıl olandan sapan, görüşünü ispat için delil getirmek zorundadır ve istishâbu'l hâl muteber bir delildir", demektedir.²⁴ Başka bir yerde İbnü'l-Enbârî, istishâbu'l-hâli muteber bir delil olarak nitelemekte ancak başka bir delilin bulunduğu durumlarda istishâbu'l-hâle dayalı hüküm verilemeyeceği için onun delillerin en zayıflarından olduğunu ifade etmektedir.²⁵

484

OMÜİFD

Temâm Hassan ise istishâbı semâ ile kıyas arasında ikinci sıradan bir delil olarak kabul ettiğini belirtir.²⁶ Yine onunla aynı görüşü paylaşan bir başka araştırmacıya göre kıyas, kıyas yapılacak bir şey ile üzerine kıyas yapılacak bir asıl gerektirir. Kıyasa konu olan şey fer'dir, üzerine kıyas yapılan ise asıldır. Asıl olanı bilmek ise bir zorunluluktur. Bu bağlamda istishâb kıyastan önce gelir.²⁷

İstishâbı nahiv usulünde bir delil olarak kabul etmeyen araştırmacılar da vardır. Bunlara göre asıl olana tabi olmak, kıyasın gerektirdiği akli bir ameliyedir. Bunun için bir delile ihtiyaç yoktur.²⁸

²⁴ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 258.

²⁵ İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille*, 142.

²⁶ Hassân, *el-Usûl*, 107.

²⁷ İbrahim Muhammed Ebu'l-Yezîd Hafâce, "el-İstishâbu ve devruhû fi tevcihi's-şevâhidi'n-nahviyye ve's-sarfiyye", *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye* sayı 2/ (2011), 105.

²⁸ Muhammed Abdurrahman Hasan el-Hacûc, *el-Usûlu'l-luğaviyye fi kitâbi'l-hasâis libn-Cinnî* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Mu'te Külliyyetu'l-Âdâb, 2002), 189.

İstishâb delilini sadece İbnü'l-Enbârî'nin muteber bir delil olarak kabul ettiği, diğer âlimlerin bunu delil görmedikleri de iddia edilmiştir.²⁹ Bu iddianın gerekçesi İbn Cinnâ başta olmak üzere dilcilerin istishâb kavramını ismen zikretmemiş olmalarıdır. Ancak ilerde örneklendirileceği üzere Sîbeveyh, İbn Cinnâ, Müberred gibi ilk dönemlerdeki dilciler, Basralı veya Kufeli ayrımı olmaksızın isim vermeden de olsa istishâbı bir delil olarak kullanmışlardır. Nitekim Suyûtî bu konuda 'nahivcilerin aslı delil olarak sundukları meseleler sayılmayacak kadar çoktur' demektedir ve bu delilin kullanımına dair şu örnekleri vermektedir: "Mebnilikte (binâda) harekeyi gerektiren bir delil olmadıkça aslanan sükûndur; iştikakta aksine delil olmadıkça harflerde asıl olan ziyadedden âri olmasıdır; isimlerde asıl olan tasrîf, tenkîr, tezkîr ve izafet ile isnâdı kabuldür."³⁰ İstishâb kavramını kullanmayan ancak pek çok konuda asıl olanı ön plana çıkartıp onunla delil getiren nahivcilerin istishâbı delil saymadıkları iddia edilecekse aynı mantıkla onların semâ ve kıyası da delil kabul etmedikleri iddia edilebilir. Zira bu âlimler "سمع كذا", "والقياس في كذا" gibi ifadeleri devamlı kullanmakla birlikte semâyı ve kıyası birer delil olarak gördüklerine dair bir açıklama yapmamışlardır. Buradan yola çıkarak onların semâ ve kıyasa delil olarak itibar etmedikleri iddia edilemez. Zira uygulama boyutunda bunları delil olarak kullandıkları ortadadır. Aynı şekilde "الأصل في كذا" şeklinde kurdukları cümleler de onların istishâbı delil olarak kullandıklarının en önemli kanıtıdır. Zira asıl olana göre hüküm vermek istishâbın ta kendisidir, ayrıca ismini zikretmeye gerek yoktur.³¹

İstishâb delilinin zayıf bir delil olarak nitelendirilmesinin üç temel sebebi olduğu kanaatindeyiz. Birincisi istishâbı bir kavram olarak nahiv literatüründe ilk kullanan İbnü'l-Enbârî'nin onu zayıf bir delil veya delillerin en zayıfı olarak nitelemesidir. İbnü'l-Enbârî bu delili fıkıh usulü

²⁹ 'Afâf Hasâneyn, *Fî edilleti'n-nahv* (Kahire: el-Mektebetü'l-Akâdîmiyye, 1996), 229.

³⁰ es-Suyûtî, *el-Iktirâh*, 137.

³¹ Eric Salih Şihâde Ebu Teyyim, *el-Uşûlu'n-nahviyye el-muhtelif aleyhâ beyne'l-kudemâ ve'l-muhdesîn* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye 'Imâdetu'l-Bahsi'l-İlmî ve'd-Dirâsâtu'l-'Ulyâ, 2018), 37.

literatüründen almıştır. Fıkıh usulünde istishâbı delil olarak kabul edenler olduğu gibi onu bir delil olarak görmeyenler de vardır. Delil kabul edenler de onu fetvada en son müracaat edilecek şey veya delillerin en zayıfı gibi vasıflarla anmışlardır. Bu delili İbnü'l-Enbârî'den alan nahiv usulü eserleri de ondan olduğu gibi almışlar ve üzerinde yorum yapmışlardır. Örneğin el-İktirâh adlı eserinde istishâbı bölüm yapan Suyûtî, İbnü'l-Enbârînin tarifini olduğu gibi vermiş ve kendisi bir şey eklememiştir.³²

İkincisi, nakil/semâ veya akıl/kıyas türünden asıl olandan sapmayı gerektiren sağlam bir delil var ise bu durumda istishâba göre hüküm verilmeyeceği hususudur. Bu noktada istishâbın hâlin hüccet değerini güçlendiren veya zayıflatan şey semânın tespitindeki ve kıyas yaparkenki hassasiyet ile doğru orantılıdır. Bir başka deyişle asıl olan bir kuralın ve bundan sapmayı gerektiren ikinci kuralın tespitinde semâ ne kadar sağlam kılınmış ise istishâb da o kadar sağlam bir delil olacaktır. Sözelimi bir asıl kaideden, meşhur olmayan şâz bir semâ ile getirilen delil ile sapılmasına istishâb engel olacaktır. Bu durumda istishâbın şâz bir nakilden daha güçlü bir delil olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu noktada Basra ve Kûfe dil ekollerinin istishâb deliline verdikleri önem onların semâ ve kıyas yolu ile nahiv kaidelerini oluştururken izledikleri metot ile doğrudan bağlantılıdır. Bu hususta Basralı ve Kûfeli dilcilerin farklı tutumları benimsedikleri görülmektedir. Basralı dilciler, Arap yarımadasında kendi dillerini muhafaza edememiş, çevrelerindeki özellikle Arap olmayan unsurlarla etkileşim halinde bulunup dillerinin orijinalinde değişiklikler meydana gelmiş olan kabilelerin lügatlerine pek fazla itibar etmezken, Kûfeli dilciler bunun aksine yaşadıkları yere ve çevreleriyle etkileşim durumlarına bakmaksızın bütün Arap kabilelerinin lügatlerinden istifade etmişlerdir.³³ Kıyas hususunda Basralı dilcilerin her duyduklarına itibar etmemeleri ve şâz olana kıyas yapmamaları sebebiyle Kûfeli dilcilere

³² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 137.

³³ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.),160-163.

göre daha doğru bir çizgide olduklarını belirten³⁴ Suyûtî, bu hususta Endelûsî'nin (ö. 661/1262) *Şerhü'l Mufasssal* adlı eserinde, "Şayet Kûfeliler içerisinde genel kurallara muhalif bir durumun câiz olduğu tek bir beyit görselerdi hemen onu alıp asıl yaparlar ve onu fasılalara ayırırlardı" dediğini aktarmaktadır.³⁵ Basralı ve Kûfeli dilcilerin sema ve kıyas hususunda izledikleri bu farklı metotlar doğal olarak onların istishâb deliline karşı tutumlarını da etkilemiştir. Bu delil Basralılar nezdinde muteber bir delil iken, Kûfeliler nezdinde şâz bir rivâyete veya şâz bir rivâyet üzerine yapılan bir kıyasa dahi karşı koyamayacak düzeyde zayıf bir delil olmaktadır.

Üçüncüsü de istishâb delili bir kaide oluşturmada veya yeni bir hüküm getirmede semâ ve kıyas gibi tek başına yeterli olan bir delil değildir. Bir başka deyişle istishâb tek başına bir hüküm koymaz. Bu delil daha çok semâya göre verilen hükümleri güçlendirme rolü oynayan bir başka delil olmaksızın bunlardan sapılmasını engelleyen koruyucu bir delil görünümündedir.

Arap Dilinde İstishâbın Kullanımına İlişkin Örnekler

Her ne kadar nahiv usulü ilmini ilk ortaya koyan İbn Cinnî ve doğrudan bu alana dair ilk eseri telif eden İbnü'l-Enbârî olsa da bu ilim onlardan önceki âlimlerin eserlerinde de gerek nazarî gerekse uygulamalı olarak mevcuttur.³⁶ Temmâm Hassân (ö. 2011), nahiv usulü müelliflerinin istishâb olgusuna eserlerinde gerekli önemi vermediklerini, asıl, asıldan sapma, asla dönüş gibi kavramları zikretmekle yetinip bunların anlamlarına dair okuyucuya yeterli bilgiler vermediklerini belirtmekle birlikte bu müellifleri istishâb nazariyesini bilmemekle itham etmenin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Zira eğer öyle olsaydı onu doğru bir şekilde uygulayamazlardı.³⁷ Bu başlık altında bazı dil âlimlerinin istishâba bakış açıları ortaya konulacak ve onu kullanışları örneklendirilecektir.

³⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 156.

³⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 157.

³⁶ Teyyim, *el-Uşûlu'n-nahviyye*, 19-20.

³⁷ Hassân, *el-Uşûl*, 107.

Sibeveyhi

Semâ ve kıyas gibi istishâb da Sibeveyhi'nin nezdinde muteber bir delildir, ancak diğer ikisine göre daha zayıf bir konumdadır. Bu delili Sibeveyhi istishâbu'l-hâl veya istishâbu'l-asl şeklinde zikretmemiş olmakla birlikte hem sarf hem de nahiv ilimlerine dair pek çok konuda bu delile binaen hükümler vermiş, pek çok kaideyi istishâba dayandırmıştır. Aynı şekilde dilcilerden naklettiği pek çok görüşü bu delile dayalı olarak reddetmiş veya zayıf kabul etmiştir.³⁸ Sibeveyhi'nin istishâb kavramını ifade etmek üzere kullandığı ifadelerden bazıları *عدم التغيير عن الحال*³⁹ (durumun değişmemiş olması), *عدم التحريف عن الحال*⁴⁰ (durumun değişmemiş olması), *الترك على الحال*⁴¹ (hali üzere bırakmak), *البقاء على الحال*⁴² (hali üzere kalması), *المجيء على الأصل*⁴³ (aslı üzere geliş), *الإجراء على الأصل*⁴⁴ (aslına göre çekimlenmesi) ve *لأن الأصل في (...de asıl olan) gibi tabirlerdir.*⁴⁶

488

OMÜİFD

Onun istishâb delilini kullanımına örnek olarak, 'müenneslik tâsi ile cemî alamenti olan *tâ* harfleri bir kelimedede bulunmaz' kuralına binâen *بنت*, *أخت* gibi kelimelerin bir erkeğe isim olsalar dahi *بنات* ve *أختات* şeklinde cemî yapılmalarını reddetmesi gösterilebilir.⁴⁷

Aynı şekilde o, lâm-ı ta'rifin (ال) yalnızca nekra isimlerin başına gelebileceği kuralını bir asıl kabul ederek lâm-ı ta'rif ile kullanımı bulunmayan *ابن* ve *ابن اللبون* ifadelerinin *وإبن مخاض* ve *ابن لبون*⁴⁸ kelimesinin marife,

³⁸ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve usûlü'n-nahv fi Kitâbi Sibeveyh* (Kuveyt: Matbûâtu Câmiati Kuveyt, 1974), 464.

³⁹ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi es-Sibeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1982), 2/249.

⁴⁰ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/227.

⁴¹ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/251.

⁴² es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/241.

⁴³ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/263.

⁴⁴ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/29.

⁴⁵ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/469.

⁴⁶ Tâmir Abdulhamid Muhyeddin Enis, *el-İstishâbu fi'n-nahvi'l-Arabî* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l-Kâhire Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, 2001), 15-21.

⁴⁷ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/406-407.

⁴⁸ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/233.

المخاض şeklinde şiirde kullanımlarının varlığından hareketle bunların nekra olduğu sonucuna varmıştır.⁴⁹

Yine câr ile mecrûr arasına fâsıla girmemesi gerekliliğinden hareketle هذا ضاربُ زيد وعمرو cümlesinde Zeyd ile Amr kelimeleri arasına فيها gibi bir fasıla girdiğinde Amr kelimesinin mansûb olmasının mecrûr kalmasına göre daha güçlü bir ifade olacağını ifade etmektedir.⁵⁰

Müberred

el-Muktedab adlı eserinde istishâb kavramını تستصحب şeklinde yalnızca bir defa kullanan Müberred, bu kullanımında da mezkûr kelimenin lügat manası olan beraberinde bulunmak, refakat etmek anlamını kastetmiştir.⁵¹ O, istishâb kavramını istilâhî anlamı ile kullanmamış olsa da onu bir delil olarak yaklaşık yetmiş defa kullanmıştır.⁵² Onu ifade etmek üzere Sibeveyhi'nin kullandığı tabirlerin yanı sıra bir hükmü veya görüşü ifade ettikten sonra كذا على⁵³ (aslına göre bu şekildedir) على أصله أو على حاله⁵⁴ gibi tabirleri kullanır.

489

OMÜFD

Müberred'in istishâba dayalı verdiği hükme sıra cümlesinde zamirin hazfine dair görüşü örnek verilebilir. O, الذي ضربتُ زيدٌ (dövdüğüm kişi Zeyd'dir) cümlesinin zamirin hazfiyle bu şekilde câiz olduğunu belirtmekle birlikte zamirin isbâtı ile الذي ضربته زيدٌ şeklinde söylenmesinin daha güzel olduğunu çünkü asıl olanın zamirin isbâtı olduğunu dile getirmektedir.⁵⁵

⁴⁹ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/97.

⁵⁰ es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/174. Daha fazla örnek için bkz. el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü'n-nahv fi Kitâbi Sibeveyh*, 454-464.

⁵¹ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab* (Kahire: Lecnetü İhyâ-i Tûrâsî'l-İslâmi, 1994), 4/319.

⁵² Muhyeddin Enis, *el-istishâbu fi'n-nahv*, 21.

⁵³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/6; 2/133.

⁵⁴ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/6.

⁵⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/342.

İbn Serrâc

İstishâb tabirini doğrudan zikretmeyen İbn Serrâc *el-Uşûl fi'n-nahv* adlı eserinde yaklaşık 130 meselede bu delile göre hüküm vermiştir.⁵⁶ Örneğin fâilin merfû olması gerekliliğini, fiil üzerinde gerçekleşecek değişikliklerin etkilemeyeceğini belirtmek üzere 'fiil ister meczûm, merfû ya da mansûb olsun; isterse olumlu ya da olumsuz olsun; haber bildirsün ya da soru içersün farketmez bütün bu durumlarda onun fâili mutlaka merfû olur' demektedir.⁵⁷

İbn Cinnî

Selefleri gibi istishâb kavramını doğrudan kullanmayan İbn Cinnî'nin, el-Hasâis adlı eserinde "terkedildiğine veya değiştiğine dair bir delil yoksa lafızları ilk vaz edildikleri hal üzere sabit bırakmak" şeklinde attığı bâb başlığı⁵⁸ nahiv ilmi literatüründe istishâb için yapılan ilk tanım niteliğindedir. İbn Cinnî'nin bu başlık altında ele aldığı konulardan biri, *أو* edatının *بِ* yerine kullanılıp kullanılmayacağı meselesidir. İbn Cinnî'nin buradaki itirazı, *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserinde bu edatın *أضرب أحدهما زيدا أو عمرا* (Zeyd veya Ömer'den birisine vur) cümlesindeki gibi iki şeyin arasının ayrılması ve bunlardan birinin tercihi gibi manaların uygun düşmediği durumlarda ona *بِ* anlamı verme gerekliliğini bildiren Ferrâ'yadır. Ona göre örneğin *اذهب إلى فلان أو دع ذلك فلا تبرح اليوم* (Falan kimseye git ya da boşver bugün gitme) cümlesinde sözü söyleyen kişinin, verdiği ilk emirden döndüğü aşikârdır ve buradaki *أو* edatını *بِ* manasında kullanılmıştır. Ferrâ aynı durumun (*وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ*) (onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik) âyetinde⁵⁹ de bulunduğunu belirtmiş ve bu görüşünü şu beyit ile desteklemiştir:

⁵⁶ Muhyeddin Enis, *el-istishâbu fi'n-nahv*, 30.

⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdadi İbnü's-Serrac, *el-Uşûl fi'n-nahv* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 1/75.

⁵⁸ Bu başlığın Arapça orijinali şu şekildedir: " *باب في إقرار الألفاظ على أوضاعها الأولى ما لم يدغ داع إلى* " *الترك والتحول* Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/457.

⁵⁹ Saffât, 37/47.

بَدَتْ مِثْلَ قَرْنِ الشَّمْسِ فِي رَوْنَقِ الضَّحَى وَصَوْرَتَهَا أَوْ أَنْتَ فِي الْعَيْنِ أَمْلَحُ⁶⁰.

Kuşluğun parıltısında güneşin ilk doğuşu gibi ortaya çıktı ve onu şekillendirdi, onun bu görünüşü mü daha güzel yoksa sen mi?

Bu beyti Ferrâ'dan Zürrümme'ye nispet ederek nakleden İbn Cinnî'ye göre bu edatın konulduğu mana iki şey arasından birinin seçimi ile ilgilidir. Eğer beyitte ب edatı kullanılmış olsaydı 'Bilakis sen ondan daha güzel görünümlüsün' şeklinde güzel ve uygun bir mana olurdu. Ancak beyitte ا edatı kullanılmıştır ve bu edat şek manası ihtiva etmektedir. Bunu ب edatı anlamına alınca bu şek manası ortadan kaybolmakta ve mana değişmektedir."⁶¹ Ferrâ'ya bu şekilde itiraz eden İbn Cinnî burada istishâb deliline göre hüküm vermiş ve delil olmadıkça bir edatı asıl anlamından koparıp başka bir edatın manasına te'vil etmeye karşı çıkmıştır.

İbnü'l-Enbârî

el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb ve Lume'u'l-edille fi usûli'n-nahv adlı eserlerini alanlarında tasnif edilmiş ilk eserler olarak niteleyen⁶² İbnü'l-Enbârî, nahiv usulü ilminde istishâb kavramını istilâhi anlamı ile ilk kullanan kişidir. O, *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb* adlı eserinde nahiv usulünün (i'râb yapmanın) delillerini nakil, kıyas ve istishâbu'l hâl olmak üzere üç tane olduğunu belirtir ve burada istishâbu'l-hâl aslından sapmasını gerektiren naklî bir delil olmadığı sürece lafzın olduğu üzere bırakılması olarak tanımlar.⁶³ *Lume'u'l-edille fi usûli'n-nahv* adlı eserinde de nahvin delillerini sırasıyla nakil, kıyas ve istishâbu'l-hâl şeklinde sayıp bunların kuvvet derecelerinin de bu sıraya göre olduklarını belirtir.⁶⁴

⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Mısıriyye, t.y.), 1/72

⁶¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/459.

⁶² İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille*, 39.

⁶³ İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille*, 45-46.

⁶⁴ İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille*, 81.

İbnü'l-Enbârî'nin Basralı ve Kûfeli dilciler arasındaki ihtilaflara dair kaleme aldığı *el-İnsâf fi mesâilil' hılaf* adlı eserinde İstishâbu'l-hâli zikrettiği meseleler şu şekildedir:

- *بئس* ve *نعم* - kelimelerinin isim mi yoksa fiil mi oldukları meselesinde İbnü'l-Enbârî, Basralı dilcilerin bu kelimelerin mazi fiil, Kûfeli dilcilerin ise isim oldukları görüşünde olduklarını beyan etmektedir.⁶⁵ Bu konuda Basralıların görüşünü benimseyen⁶⁶ İbnü'l-Enbârî, Kûfeli ve Basralı dilcilerden pek çok delil aktarıp bunları tartışmaktadır. Bazı Basralı dilcilere nispetle aktardığı bir görüş bu kelimelerin fetha üzere mebni oldukları için fiil oluşları yönündedir. Onlara göre eğer bu kelimeler isim olsalardı mebni olmazlardı. Zira ortada onların mebni olmalarını gerektiren bir durum yoktur. Bu görüşün istishâbu'l hâle dayalı bir delillendirme olduğunu söyleyen İbnü'l-Enbârî ardından istishâbu'l hâl'in en zayıf delillerden birisi olduğunu ilave edip daha önce aktardığı diğer delillerin daha güvenilir olduğunu söylemektedir.⁶⁷

- *كـ* in bileşik bir kelime mi yoksa müfred bir kelime mi olduğu meselesinde Kûfeli dilciler bu kelimenin *كـ* harfi ile *ما* nun birleşimi olduğu ancak çok kullanımdan ötürü bu hale dönüştüğü görüşünü savunurken, Basralı dilciler bunun müfred bir kelime olduğu görüşündedirler. Görüşlerini istishâbu'l-hâle dayandıran Basralı dilciler bir kelimedede asıl olanın müfredlik olduğunu belirtip herhangi bir kelimenin bileşik bir kelime olmasını arızî bir durum şeklinde nitelerler. Asıl olana tabi olanın delil getirme yükümlülüğü olmazken asıldan sapan kimsenin delil getirme zorunda olduğunu dile getiren İbnü'l-Enbârî burada istishâbu'l-hâlin muteber delillerden birisi olduğunu söylemektedir. Konu ile ilgili Kufelilerin görüşünü ise delilsiz ve manasız bir iddia olarak nitelemektedir.⁶⁸

- Kufeli dilciler kasmde gizli (mahzuf) hafzedicinin -yerine başka bir şey olmasa da – hafzedebileceğini iddia ederken Basralı dilciler bu

⁶⁵ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 82.

⁶⁶ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 104.

⁶⁷ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 95.

⁶⁸ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 257-258.

durumu yalnızca istifhâm hemzesi veya tenbih hâ sısı gibi cer ediciden ıvaz bir şeyin olması durumunda câiz görürler.⁶⁹ Basralı dilciler mahzûf harf-i cerlerin normal durumda amel etmeyeceği üzerine icmâ ettiklerini ancak kendisinden ıvaz bir şeyin bulunması durumunu bundan istisnâ tuttuklarını söylemişlerdir. İbnü'l-Enbârî burada Basralıların görüşlerini istishâbu'l hâle dayandırdıklarını ve onun muteber bir delil olduğunu belirtmektedir.⁷⁰

- Kûfeli dilciler *إِنْ* şart edatının *إِذْ* manasına kullanılabileceğini iddia ederlerken Basralılar bunu kabul etmezler. Kûfeli dilciler *إِنْ* edatının özünde şek ve şüphe barındırdığı ancak bu anlamın mezkûr edatın bütün kullanımlarına uygun düşmediği iddiasından yola çıkarak bu görüşlerini bazı âyetler ile delillendirirler. Bunlardan bir tanesi (*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ (وَذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ*) âyetinde⁷¹ bulunan *إِنْ* edatıdır. Onlara göre bu âyette kendilerine hitap edilen kişilerin mü'min olduklarında hiç şüphe yoktur. Âyetin başında "Ey iman edenler!" şeklinde bulunan hitap da bunun delilidir. Onlara göre bu sebeple mezkûr âyetteki *إِنْ* edatı *إِذْ* manasındadır.⁷²

Bu görüşü kabul etmeyen Basralı dilciler ise *إِنْ* 'in şart edatı, *إِذْ* 'in ise zarf olduğunu söyleyip her bir edat için asıl olanın konulduğu manaya delâlet etmesi gerekliliğini belirtirler. İbnü'l-Enbârî burada Basralı dilcilerin mezkûr görüşlerini verdikten sonra asla tutunan istishâbu'l-hâle tâbi olmuştur, diyerek asıldan sapanın delil getirme yükümlülüğü olduğunu hatırlatır ve Kûfeli dilcilerin getirdiği delillerinin düşündükleri gibi olmadığını belirtir. Zira Arap kelimelerinde *إِنْ* edatının kendi manasında kesin olarak bilinen bazı durumlarda da çeşitli amaçlarla kullanımı mevcuttur. Örneğin " *إِنْ كُنْتَ إِنْسَانًا فَاتَّبِعْ كَذَابًا، وَإِنْ كُنْتَ ابْنِي فَأَطِيعْتَنِي* " (Eğer sen insan isen

⁶⁹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 334.

⁷⁰ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 336.

⁷¹ Bakara, 2/278.

⁷² İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 501.

bunu yaparsın, eğer benim oğlum isen bana itaat et) cümleleri bu türden-
dir.⁷³

- İbnü'l-Enbârî'nin istishâbu'l-hâle göre hüküm verildiğini belirttiği meselelerden bir diğeri ism-i işâretlerin ism-i mevsûl manasına kullanılıp kullanılmayacağı konusuna dairdir. Kûfeli dilciler bu konuda olumlu görüş belirtirken Basralılar bunu reddederler. Onlara göre هذا gibi ism-i işâretlerde aslanan işârete delâlet etmektir ki bu mana الذي gibi ism-i mevsûllerin sahip olmadığı bir manadır. İbnü'l-Enbârî burada da asıl olana ve istishâba tabi olmanın gerekliliğini vurgulayıp buna aykırı görüş ileri sürenin delil getirme zorunluluğundan bahsetmekte ve Kûfeli dilcilerin getirdikleri delilleri yeterli görmemektedir.⁷⁴

İbn Ya'îş, İbn Mâlik ve Suyûtî

494 İbnü'l-Enbârî ile kavramsallığını kazanan istishâbu'l-hâl terimi daha sonra gelen İbn Ya'îş (ö. 643/1245) ve İbn Malik (ö. 672/1274) gibi dilciler tarafından da kullanılmıştır. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal* adlı eserinde bu kavramı iki kez kullanır. Birincisi emr-i hâzır sîgalarının yapılışını anlatırken kendisinin de içerisinde bulunduğu Basralı dilcilerin izlediği fiili müzâra'ât harflerinden arındırıp isme benzerliğini ortadan kaldırmak suretiyle fiili mebni olan aslına döndürme işlemini bu kavram ile ifade eder.⁷⁵ İkincisi ise son harfi vâv ya da yâ olan isim ve sıfatların فُعْلِي ve فُعْلِي vezinlerine aktarımı esnasında uğradığı değişiklikleri ele aldığı bahsin sonunda فُعْلِي veznine aktarımdan da bahsedip bu vezne aktarılan kelimelerde herhangi bir değişiklik yapılmayıp asla bağlı kalındığını belirtip buna istishâbu'l hâl deyip geçmenin ötesinde bir delil gerektirmediğini zira delilin asıldan sapma durumunda gündeme geleceğini belirtmektedir.⁷⁶ İbn Ya'îş istishâb kavramını doğrudan kullandığı bu iki örneğin dışında onu inkişâfu'l- asl⁷⁷ (aslın açığa çıkması) murâ'atu'l-asl⁷⁸ (aslın

⁷³ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 502.

⁷⁴ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 579-580.

⁷⁵ Ali b. Ya'îş İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-mufassal* (Mısır: İdâretü't-Tibâ'ati'l-Müniriyye, t.y.), 7/61.

⁷⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 10/113.

⁷⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 7/116.

gözetilmesi) gibi kavramlarla da ifade etmiştir. İbn Mâlik ise istishâb kavramını en çok kullanan dilcilerden birisidir. *Şerhu't-teshîl* adlı eserinde yirmi iki, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye* adlı eserinde de on iki konuda bu kavramı doğrudan kullanır.⁷⁹

Burada son olarak Suyûtî'yi de zikretmek gerekir. Nahvin delillerini semâ, kıyas, icmâ ve istishâbu'l-hâl şeklinde sıralayan Suyûtî,⁸⁰ nahivcilerin asla göre hüküm verdiği meseleler o kadar çoktur ki saymakla bitmez demektir.⁸¹ Onun *Hem'u'l-hevâmi'* adlı eserinde bu kavramı kullanımına şu örnek verilebilir:

- Mebnilikte aslanan sükündür. Zira sükun, harfin harekeli olmasından daha hafiftir. Bu durum bir gerekçe olmaksızın değiştirilmez. Sükûnun varlığına herhangi bir engel bulunmadığı sürece istishâbu'l-hâle tâbi olunur. Eğer hareke verilecekse de en hafif olandan başlamak suretiyle sırasıyla fetha, kesra ve damme hareke verilir.⁸²

İstishâba göre Verilmiş Bazı Genel Kurallar

- İsimlerde asıl olan amel etmemektir. (الأصل في الأسماء أن لا تعمل)⁸³
- İsimler için asıl olan çekimli olmaktır. (الأصل في الأسماء الصرف)⁸⁴
- İsimler için asıl olan nekra olmaktır. (أصل الأسماء النكرة)⁸⁵
- İsimler için asıl olan mu'rab olmaktır. (الأصل في الأسماء الإعراب)⁸⁶
- Harfler için asıl olan bütün harflerinin aslî harfi olması, zâid harfi olmamasıdır. (الأصل في الحروف عدم الزيادة)⁸⁷

⁷⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 7/71.

⁷⁹ Muhyeddin Enis, *el-istishâbu fi'n-nahv*, 45.

⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 22.

⁸¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 137.

⁸² Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerh-i cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/73.

⁸³ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 43.

⁸⁴ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 391.

⁸⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/276.

⁸⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 109.

⁸⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 137.

- Fiil için asıl olan fiil üzerinde amel etmemektir. (الأصل في الفعل أن لا يعمل في الفعل)⁸⁸
- Fiiller için asıl olan mebnîliktir. Mebnilikte de asıl olan sükûn üzere olmasıdır. (الأصل في الأفعال أن تكون مبنية، والأصل في البناء أن يكون على السكون)⁸⁹
- İ'râbda asıl olan hareke ile olmasıdır. (الأصل في الإعراب الحركة)⁹⁰
- Hemze için asıl olan hemze-i katı olmasıdır. (الأصل في الهمزة أن تكون همزة قطع)⁹¹
- Amel etmek aslen fiillere aittir. (الفعل هو الأصل في العمل)⁹²
- Asıl harflerin alt sınırı üçtür. (أقل الأصول ثلاثة)⁹³

Sonuç

Menşei itibariyle fıkıh usulü ilminin delillerinden birisi olan istishâb kavramı nahiv literatürüne İbn Enbârî ile girmiştir. Bu delil nahiv ilminde harf, kelime, cümle veya i'râba dair her türden, ispatı gerektirmeyecek derecede bilinen genel kaidelerin, aksine sağlam bir delil olmadıkça geçerliliğinin devamına hükmetmeyi öngörür. Tıpkı mantık ilminin sonradan yazıya dökülmüş kaidelerinin özel bir isimlendirmeye ihtiyaç duymaksızın bedîhî olarak gündelik dilde yer alması gibi istishâbın da gerek fakihlerin gerekse de nahivcilerin anlayışlarında zımmen yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak özellikle nahiv söz konusu olduğunda istishâbın ayrı bir delil olarak öne sürülmesinin arka planında pratik faydalar olduğu görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu faydalar, nahivcilerin görüşlerini temellendirme imkânı, dilin aslının korunmaya çalışılması, benzer durumlarda emsal bir örneğe referansla sonuca daha kolay varılması gibi sıralanabilir. Tüm bu sebeplerden ötürü müstakil bir delil olarak ortaya

⁸⁸ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 485.

⁸⁹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 421.

⁹⁰ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Ukberî, *Mesâile Hulâfiyye fi'n-Nahv* (Beyrut: Dâru's-Şarki'l-Arabî, 1992), 108.

⁹¹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 345.

⁹² İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 204.

⁹³ İbnü's-Serrac, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 1/365. Daha fazla örnek için bkz. Hassân, *el-Uşûl*, 109-127; Halil, "İstishâbu'l-hâl", 345-353.

konan istishabı ilk dönemden itibaren gerek Basralı gerek Kûfeli dilciler kullanım sıklığı bakımından farklılıklar olmakla birlikte muteber bir delil olarak addetmişler ve ona dayalı hükümler vermişlerdir. Buna rağmen bu delil ortaya yeni bir hüküm koymaması sebebiyle zayıf bir delil olarak nitelendirilmiştir. Ancak mevcut delillerden yola çıkarak çeşitli nahiv kaidelerinin oluşturulmasında, bazı nahiv meselelerinin anlaşılmasında ve bazı nahiv problemlerinin çözümünde bir delil olarak etkin bir görev üstlenmiştir.

Kaynakça

- Bardakoğlu, Ali. "İstishâb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXIII: 376-381. Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisü'n-Nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.
- el-Hacûb, Muhammed Abdurrahman Hasan. *el-Uşûlu'l-luğaviyye fî kitâbi'l-hasâis libn-Cinnî*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu Mu'te Külliyyetu'l-Âdâb, 2002.
- el-Hadîsî, Hatice. *eş-Şâhid ve usûlü'n-nahv fî Kitâbi Sîbeveyh*. Kuveyt: Matbûâtu Câmîati Kuveyt, 1974.
- el-İsnevi, Cemaeddin Abdurrahman b. Hasan. *el-Kevebü'd-dürrî fîma yeteharrecu ale'l-usûli'n-nahviyye mine'l-fürû'î'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1984.
- el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Kahire: Lecnetü İhyâ-i Tûrâsi'l-İslâmi, 1994.
- el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Mesâile Hılâfiyye fî'n-Nahv*. Beyrut: Dâru's-Şarki'l-Arabî, 1992.
- el-Yâsirî, Ali Müzhir Muhammed. *el-Fikru'n-nahvî 'inde'l-'Arab: Usûlühü ve menâhicuhu*. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 2003.
- es-Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1982.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. Dimişk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerh-i cem'i'l-cevâmi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Hafâce, İbrahim Muhammed Ebu'l-Yezîd. "el-İstishâbu ve devruhû fî tevcîhi's-şevâhidü'n-nahviyye ve's-sarfiyye". *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye* sayı 2/ (2011): 95-134.

- Halil, Atf Fazl Muhammed. "İstishâbu'l-hâl beyne usûli'l-fikh ve usûli'n-nahv". *Mecelletü Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ li'Ulûmi's-Şerî'âti ve Âdâbihâ* (h. 1427): 331-362.
- Hasâneyn, 'Afâf. *Fî edilleti'n-nahv*. Kahire: el-Mektebetü'l-Akâdîmiyye, 1996.
- Hassân, Temmâm. *el-Uşûl Dirâse İbstîmûlûciyye li'l-fikri'l-luğavî inde'l-Arab*. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 2000.
- İbn Cinnî, Ebu'l-feth Osman. *el-Hasâis*. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, t.y.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- İbn Ya'îş, Ali b. Ya'îş, Muvaffakuddin Ya'îş b. Ali. *Şerhu'l-mufassal*. Mısır: İdâretü't-Tibâ'ati'l-Münîriyye, t.y.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb ve lume'u'l-edille fî usûli'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnsâf fî mesâilî'l-hulâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 2002.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Nüzhetu'l-elîbbâ fî tabakâti'l-udebâ*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, t.y.
- İbnü's-Serrac, Ebû Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdadi *el-Uşûl fî'n-nahv*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
- 498 OMÜİFD Muhyeddin Enis, Tâmir Abdulhamid. *el-İstishâbu fî'n-nahvi'l-Arabî*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatu'l-Kâhire Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, 2001.
- Şa'ban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015.
- Şahin, Osman. "İslam Hukuk Metodolojisinde İstishâb". *OMÜİFD* Sayı 12-13/ (2001): 489-516.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî. *İrşadü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl*. Dimaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999.
- Şirazi, Ebû İshak İbrâhim b. Ali. *el-Lume' fî usûli'l fikh*. Beyrut: Dâru'l-Hadisî'l-Kittâniyye, 2013.
- Teyyim, Eric Salih Şihâde Ebu. *el-Uşûlu'n-nahviyye el-muhtelif aleyhâ beyne'l-kudemâ ve'l-muhdesîn*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmî'atu'l-İslâmiyye 'İmâdetü'l-Bahsî'l-İlmî ve'd-Dirâsâtu'l-'Ulyâ, 2018.

